
І. ГЕТЬМАН,

кандидат юридичних наук,
завідувачка лабораторії європейського права
та порівняльного правознавства
НДІ державного будівництва та місцевого
самоврядування НАПрН України

УДК 340.11

Герменевтичні засади в «Апології Сократа» та античних діалогах

Стаття присвячена системному аналізу однієї з актуальних методологій праворозуміння – герменевтики. Дослідження розпочате з історичного контексту зародження перших знань про загальну теорію розуміння. У статті проведено гносеологічне дослідження знань про герменевтичну проблематику самобутнього філософа доби античності – Сократа, зокрема, увага приділена його думкам із приводу побудови окремої теорії про судження, що підкріплено практичними прикладами з античних діалогів; проаналізовано прийоми формування умовиводів Сократом; здійснено співвіднесення останніх із сучасними законами науки логіки; зроблені спроби підступитися до складного шару знань із приводу тлумачної діяльності за допомогою звернення до історичного аспекту цієї проблеми (описання явища «демонії», діяльності ексегетів); зроблено евристичну оцінку оригінального вчення Сократа про згадування та вроджені знання людини.

Ключові слова: герменевтична методологія, розуміння, пізнання, мислення, судження, мисленнєва діяльність, юридичне мислення, тлумачення, ексегет, античність.

За нинішніх умов дається взнаки бачення проблем теорії права, яке локалізує увагу наукової спільноти на суто практичному контексті вирішення проблем за допомогою засобів юридичної техніки, не вдаючись до більш глибокого осмислення, з'ясування причин, застосування теоретичних надбань, відмінних від існуючих методоло-

гій, концепцій, підходів тощо. Адже без історичного контексту вивчення проблемної ситуації, використання нового методологічного «озброєння» для юридичної науки є неможливим вирішення питань, які ставлять реалії сьогодення.

У першу чергу це стосується ситуації, пов'язаної з усуненням недоліків та подоланням прогалин у законодавстві,

яке буде поверховим без звернення до самої процедури тлумачення з її мисленневою та пізнавальною діяльністю, без надання належного значення доробку загальної теорії розуміння – герменевтики. Герменевтична проблематика є предметом дослідження: Е. Бетті, Г.-Г. Гадамера, В. Г. Графського, І. А. Ісаєва, М. І. Козюбри, С. І. Максимова, Н. М. Оніщенко, А. В. Полякова, П. М. Рабіновича, І. Л. Честнова та ін. [13; 1; 2–3; 4; 5; 6; 7; 10; 11; 12].

Активне стимулювання процесів переосмислення правової дійсності та необхідність коректного тлумачення норм права продиктовані нині прийняттям низки нових галузевих кодексів (зокрема, Цивільного, Кримінального, Кримінального процесуального, Сімейного, Адміністративного судочинства та ін.) та діяльністю органів судочинства, у першу чергу йдеться про діяльність Конституційного Суду в напрямі офіційного тлумачення норм Конституції й законів України [8, с. 133].

Зміни у праворозумінні також обумовлені взятим Україною курсом на приєднання до європейського правового простору та пов'язаною з цим адаптацією європейських правових норм до норм вітчизняного законодавства.

Ще давні перекладачі об'єднали всі знання, накопичені Сократом за життя, у діалоги, записані зі слів останнього, як правило, його учнем Платоном. Під кутом зору, що надає розуміння окресленої проблематики, відзначимо діалоги «Евтифрон» і «Апологія Сократа» (далі – «Апологія»), у яких відображено судовий процес проти Сократа по його звинуваченню у невизнанні богів. Діа-

логи «Критон», «Федон», «Евтифрон» також пов'язані з «Апологією» в контексті герменевтичної проблематики, оскільки, «Апологія» – це власна промова Сократа на суді на свій захист, а всі інші діалоги є ілюстрацією пізнавальної діяльності Сократа.

У Давній Греції регулятором суспільних відносин виступало сакральне право, тому первинні засади тлумачної діяльності пов'язані з існуванням у суспільстві ексегетів – офіційних посадових осіб у Афінах, до обов'язків яких входило тлумачення права. Вони надавали тлумачення за законоположенням, що належали до релігії, утім, указуючи заходи очищення особам, що скоїли ненавмисні вбивства та ін. [9, с. 41]. Також тлумачувальна функція виконувалася завдяки явищу «демонії». «Демоній» Сократа – благодворне провіденційне навіювання, звернене до розумної волі останнього, не тільки у формі внутрішнього впливу на свідомість, а й до зовнішніх органів чуття. Учні Сократа Платон і Ксенофонт свідчили, що демоній говорив Сократу за допомогою звуку та знаку. За змістом цих впливів, завжди доцільних (у найвищому моральному значенні) їх не можна визнавати за прості хворобливі галюцинації, а за власним сприйняттям їх Сократом вони не дорівнюватимуть голосу совісті чи категоричному імперативу, що визначали зовнішню поведінку [14].

Таким чином, явище «демонії» та діяльність ексегетів є витоками, з яких бере початок герменевтична методологія з її канонами по тлумаченню, сформульованими Е. Бетті [13], та ідеєю «входження у герменевтичне коло» Г.-Г. Гадамера [1].

Античні діалоги Сократа з учнями головним чином складаються з міркувань останніх із приводу явищ навколишнього світу й пошуків істинних відповідей на питання з приводу світобудови. Якщо розкласти хід думок Сократа й учнів, їх твердження, полеміку та висновки за законами традиційної логіки, то можна дійти висновку, що всі ці діалоги – приклади мисленнєвої діяльності, яка включає в себе розуміння, передрозуміння, перед-передрозуміння й так по колу, і насамперед доводять призначення пізнання як квінтесенції герменевтичної діяльності й запоруки правильного тлумачення. Підкреслимо той факт, що Сократ й учні ще не оперують знаннями герменевтики та логіки свідомо, вони це роблять стихійно.

Підтвердженням є приклад із пошуком істинного тлумачувального сенсу такого поняття, як «благочестя». Сократ просить свого учня Евтифрона надати йому загальне визначення благочестя. Евтифрон визначає благочестя як таке, що люб'язне всім богам. Сократ виявляє у такому визначенні хибність, оскільки воно торкається тільки зовнішньої характеристики благочестя: що його люблять боги [9, с. 31]. Будуючи наступні судження (а саме так можна охарактеризувати ці складові частини мисленнєвого процесу), Сократ характеризує поняття благочестя як чогось такого, що підкорене справедливості [9, с. 33], благочестя – частина справедливого.

Учень готовий погодитись, що благочестя як частина справедливого, є все те, що належить до культу богів, у той час як та частина справедливого, що залишилася, має відношення до взаємних відносин людей [9, с. 33]. Якщо

благочестя – частина справедливого і полягає у служінні богам, закономірно перед філософами постає питання, у чому полягає це служіння.

На думку Евтифрона, у правильно-му знанні релігійних актів – жертвопринесенні, молитвах тощо. Сократ зазначає, що якщо рухатися у пізнанні таким шляхом, то благочестя збігається із боголюб'язним і пропонує завдяки мисленнєвим операціям із застосуванням законів традиційної логіки – тотожності, суперечливості, виключення третього, достатньої підстави – визначення служіння як блага. Підсумовуючи, Сократ вкаже: «...здійснюючи молитви та жертвопринесення, здійснюєш благочестя...» [9, с. 36], мудрець також вказує мету служіння богам – охорона приватного життя і державних справ [9, с. 36].

На підставі описаної мисленнєвої діяльності Сократ робить висновок: усі судження не повинні бути тотожними одне одному, збігатися, дублювати одне одного, а мають іти одне за одним, нібито по сходинках, рухаючись у колі, у котрому одна стадія процесу формування судження послідовно змінюється іншою зі сформованим на ній новим судженням [9, с. 39].

Цей приклад мисленнєвої й пізнавальної діяльності Сократа непоодинокий. Розглядаючи діалог «Апологія Сократа», у першу чергу слід констатувати наявність значного шару історичної інформації для спеціалістів науки кримінального процесу, оскільки у ньому докладно описується характеристика просування стадіями кримінального процесу та судочинства. З точки зору герменевтичної проблематики цікавою

є одна зі стадій судового розгляду кримінальної справи проти Сократа – власна захисна промова Сократа. Значимість цієї промови у довершеному володінні Сократом мистецтвом переконання, здатністю будувати точні міркування, формувати на їх основі судження та безапеляційні умовиводи, що свідчить про високу інтелектуальну складову пізнавальної діяльності Сократа, яку можна охарактеризувати основним постулатом герменевтики: він розуміє, значить може пояснити, а пояснивши – тлумачити. Не тільки наукове навантаження, а й загальне розвиваюче мають судження Сократа з приводу ставлення до смерті, форм правління, захоплення філософією, як єдиним джерелом отримання мудрості.

Зупинимось на судженнях Сократа з приводу пізнавальної діяльності та можливості пізнати істину. У діалозі «Федон» описується катастрофа життя Сократа – його страта. Виявляється цікавою пізнавальна концепція Сократа відносно можливості пізнати істину: «...одне з двох: або ніяк не можна набутти знання, або тільки після смерті... за життя ми будемо наблизитися до пізнання істини... тим більше, чим менше ми будемо мати справу з нашим тілом... Тіло наповнює нас забаганками, потягами, страхами, примарами, пустошами... пристрастями, які породжують війни, повстання, битви... У такий спосіб ми доходимо такого висновку: оскільки ми бажаємо коли-небудь взнати щось у чистому вигляді, нам необхідно звільнитися від тіла й дивитися на речі за допомогою душі й прагнути ми повинні кончини, що є тотожною розсудливості...» [9, с. 135–136].

На завершення хотілося б приділити увагу специфічному вченню Сократа про згадування, детально викладене його учнем Платоном у діалозі «Федон». Положення цього вчення в аспекті правової герменевтики можуть знадобитися як історичні приклади теорії розуміння, оскільки стосуються етапів пізнавальної діяльності й кореспондують з однією з перших стадій руху герменевтичним колом – передрозумінням. Сократ наводить власне бачення цієї проблеми, він висуває тезу про те, що людині властиве згадування, тобто вона має у собі від народження, ще до того як розпочали діяти її органи сприйняття (зір, слух, дотик, нюх, смак), знання про поняття (наприклад, рівність між одним деревом та іншим і знання про існування рівності як поняття взагалі) [9, с. 145–147].

Не применшуючи ролі навчальної практики у житті людини, Сократ наполягає на тому, що ці знання про поняття розблоковуються у процесі навчання, а пізнати природу цих знань за допомогою розуму неможливо. Наведене дає Сократу змогу стверджувати, що ці знання – витвір не розуму людини, а її душі [9, с. 149–150]. Окремо слід вказати, що спеціальна термінологія, притаманна герменевтичній проблематиці, коректно використовується Сократом у діалогах; так, у нинішньому значенні вжиті категорії: розмірковування, довід, судження, пізнання, розуміння, тлумачення, істина.

Проведене наукове дослідження дає підстави: 1) стверджувати про наявність у Сократа власної оригінальної теорії про судження; 2) відмітити кореспондуючий характер герменевтич-

них канонів Е. Бетті з тлумачувальними канонами Сократа; 3) обґрунтувати кореспондуючий характер руху мисленнєвого процесу у Сократа до ідеї «входження до герменевтичного кола» Г.-Г. Гадамера; 4) відзначити застосування Сократом та його учнями у власних розмірковуваннях з метою формування умовиводів законів сучасної логіки; 5) констатувати формування Сократом концепції про згадування та вроджені знання, наявні в індивіда ще до його народження.

Для цього мають бути об'єднані зусилля вчених-філософів, філософів

права, юристів-теоретиків права над осягненням змісту глобальної теорії розуміння – герменевтики. Оскільки герменевтика надасть відповіді філософам на загальносвітоглядні питання, філософам права – на методологічні, теж послуживши перспективною методологією праворозуміння, юристам-теоретикам права залишається не менш цікавий її аспект, пов'язаний із формуванням коректної правотлумачувальної техніки, що буде використана не тільки відносно норм внутрішнього права, а й буде слухною в сучасних євроінтеграційних умовах.

Список використаної літератури

1. Гадамер Г.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Г.-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
2. Графский В. Г. Интегративная юриспруденция в условиях плюрализма подходов к изучению права / В. Г. Графский // Проблемы понимания права. – Саратов, 2007. – Вып. 3. – С. 8–18 (Серия: Право России: новые подходы).
3. Графский В. Г. Интегральное правопонимание в историко-философской перспективе / В. Г. Графский // Философия права в России: история и современность. – М., 2009. – С. 220–234.
4. Исаев И. А. Власть и закон в контексте иррационального : монография / И. А. Исаев. – М. : Изд. гр. «Юристъ», 2006. – 478 с.
5. Козюбра М. І. Рівні праворозуміння: антропологічний аспект / М. І. Козюбра // Щоріч. укр. права : зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – № 2. – С. 5–14.
6. Максимов С. И. Право и политика: в поисках баланса / С. И. Максимов // Пробл. філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 190–195.
7. Оніщенко Н. М. Проблеми поняття, сутності та природи права / Н. М. Оніщенко // Щоріч. укр. права : зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – С. 15–22.
8. Петришин О. В. Проблеми соціалізації правової науки / О. В. Петришин // Право України. – 2010. – № 4. – С. 15–22.
9. Полное собрание творений Платона : в 15 т. // Труды Петербургского философского общества ; нов. пер. под ред. С. А. Жебелева, Л. П. Красавина, Э. Л. Радлова. – Пб. : Тип. Рос. Акад. Наук, 1923. – 215 с.
10. Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 864 с.
11. Рабінович П. М. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи / П. М. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук. – 2002. – № 4. – С. 8–18.
12. Честнов И. Л. Принцип диалога в современной теории права (проблемы правопонимания) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / И. Л. Честнов. – СПб., 2002. – 322 с.
13. Betti E. Hermeneutisches Manifest. Zur Grundlegung einer allgemeinen Auslegungslehre / E. Betti. – Tübingen : Konkursbuch Verlag, 1954. – 98 s.
14. Maier H. Sokrates, sein Werk und sein geschichtliche Stellung / H. Maier. – Tübingen, 1913. – 450 s.

Стаття надійшла до редколегії 16.08.2013.

Гетьман И. Герменевтические основания в «Апологии Сократа» и античных диалогах

Статья посвящена системному анализу одной из актуальных методологий правопонимания – герменевтике. Исследование начато с изучения исторического контекста, в котором зарождались первые знания об общей теории понимания – герменевтике. В статье проведено гносеологическое исследование знаний о герменевтической проблематике самобытного философа эпохи античности – Сократа, в частности, уделено внимание его идеям, касающимся построения отдельной теории о суждении, которая подтверждена практическими примерами из античных диалогов; проанализированы приемы формирования умозаключений Сократом; осуществлено соотношение последних с современными законами науки логики; сделана попытка начать познание сложного пласта научных знаний, касающихся толковательной деятельности при помощи обращения к историческому аспекту этой проблемы (описание явления «демонии», деятельности экзегетов); подана иллюстрация оригинального учения Сократа о воспоминании и врожденные знания человека.

Ключевые слова: герменевтическая методология, понимание, познание, мышление, суждение, мыслительная деятельность, юридическое мышление, толкование, экзегет, античность.

Getman I. Hermeneutical bases in the «Apology of Socrates» and the ancient dialogues

The article is devoted to the systematic analysis of one of the current methodologies of law – hermeneutics. The research began with a study of the historical context in which were born the first knowledge of the general theory of understanding – hermeneutics. In the article the study of epistemological knowledge of the hermeneutical problems of original philosopher of antiquity – Socrates, in particular on account of his ideas concerning the construction of a separate theory of judgment, which is confirmed by practical examples of ancient dialogues; analyzed methods of forming conclusions Socrates; ratio achieved with the latest modern the laws of the science of logic, an attempt to start the formation of a complex knowledge of scientific knowledge concerning interpretive activities with reference to the historical aspect of the problem (the description of the phenomenon of the «demons» of eksegetov) provided illustration of the original teachings of Socrates and the recollection of innate human knowledge.

Keywords: hermeneutical methodology, understanding, knowledge, thinking, judgment, thinking activity, legal thinking, interpretation, ekseget, antiquity.